Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 7.139 | Indexed (SJIF)

February 2020 Special Issue-22 Vol.5

The Role of Women in Global Development

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal, Dr. Aqueela Syed Gous

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Scanned with OKEN Scanner

Shivaji College Hingoli Dist. Hingoli

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Current Global Reviewer

Title of the Issue : The Role of Women in Global Development

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 22, Vol. 5
February 2020
Peer Reviewed
SJIF
ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

14. चले जाव आंदोलनाची स्वातंत्र्य चळवळीतील भूमीका
प्रा. डॉ. शिवाजी लक्ष्मण नागरगोजे 35

15. महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण प्रक्रिया
प्रा. डॉ. सुखनंदन ढाले 37

16. जागतिक आर्थिक विकासात महिला उद्योजकांची भूमिका
डॉ. वाय.बी. चव्हाण 42

17. जागतिक तापमानवाढ आणि पर्यावरणाची झीज : गरज वेळीच सावध होण्याची
डॉ.जीवन सुदामराव गंगणे 48

18. जल संधारण आणि ग्रामीण विकास
प्रा. गौतम नागनाथ येडे 51

19. कृषीक्षेत्र आणि आर्थिक विकास
प्रा. डॉ. गोवर्धन खेडकर 53

20. महिला आणि मानवाधिकार एक चिकित्सा
प्रा. दुर्गादेवी तुकाराम गुडे 55

21. ब्रिटीशांचे ईस्ट इंडिया कंपनी कालीन व्यापारी धोरण व त्याचे परिणाम : एक अभ्यास
प्रा.हनुमंत भारत सरतापे 57

22. परित्यक्ता स्त्री : एक सामाजिक समस्या
डॉ. एस.जे. इंगळे 60

23. स्त्रीयांच्या सामाजिक समस्या
प्रा.डॉ. बी.एल. म्हस्के 63

24. मुंबई उपनगरातील अनाथ मुलांच्या आरोग्यविषयक समस्या
डॉ. पी. पी. लोखंडे, मोहिनी नारायणराव नाब्दे 64

25. संवाद - माध्यमे : सामाजिक परिवर्तनाचे साधन.
नंदकुमार धोंडिराम कांबळे 68

26. वृध्द स्त्रियांच्या शारीरिक समस्यांचा एक चिकित्सक अभ्यास
डॉ.रागिणी राजेंद्र पाध्ये 70

27. केज व धारूर तालुक्यातील ग्रामीण वस्त्यांची वाढ व वितरणाचा अभ्यास
श्री.बन्सी रंगनाथ पाटोळे , डॉ.प्रा.आर.डी.खाकरे 73

28. स्त्री आणि सामाजिक समस्या
डॉ.ज्ञानोबा दशरथ फड

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 22, Vol. 5 February 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण प्रक्रिया

प्रा. [illegible] ...ाले
समाजशास्त्र विभागप्रमुख, शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली

सारांश

महिला सबलीकरणाची प्रक्रिया ही विसाव्या शतकात गतिमान झाली असली तरी या प्रक्रियेची सुरूवात काही शतकापूर्वी झाली आहे. अमेरिकन स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा आणि फ्रेंच व्यक्तिस्वातंत्र्याचा जाहीरनामा यामध्ये महिला सबलीकरण प्रक्रियेचे पहिले प्रतिबिंब पडल्याचे दिसते. या दोन्ही जाहीरनाम्यामध्ये स्त्री आणि पुरूषासाठी समान अधिकाराची तरतूद करण्यात आली आहे. १८ व्या शतकापासून साहित्यकृती मधून महिला अधिकाराचा पुरस्कार केला आहे. १७९२ मध्ये प्रकाशित झालेले मेरी वुलस्टन क्राफ्टचे, "व्हिन्डीकेशन ऑफ द राईटस ऑफ वुमेन" हे पुस्तक म्हणजे महिला सबलीकरणाचा पुरस्कार करणारी पहिली साहित्यकृती होय. एकोणिसाव्या शतकामध्ये केडी स्टॅन्टन, विल्यम थॉमसन, हॅरियट टेलर, जॉन स्टुअर्ट मिल यासारख्या साहित्यिकांनी, विचारवंतांनी स्त्री मुक्तीचा विचार तत्कालीन समाजामध्ये रूजविण्याचा प्रयत्न केला.

भारतामध्ये १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २० व्या शतकाच्या प्रारंभी महात्मा जोतीबा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, न्यायमूर्ती रानडे, गोपाळ गणेश आगरकर, महर्षी धोंडो केशव कर्वे आदी समाजसुधारकांनी स्त्रियांच्या गुलामगिरीविरूद्ध आवाज उठवून महिलांना पुरूषांच्या बरोबरीने सर्वच क्षेत्रामध्ये समान अधिकाराची मागणी केली आहे. दुसऱ्या महायुद्धानंतर आणि प्रामुख्याने १९६० च्या दशकामध्ये महिला सबलीकरणाची प्रक्रिया गतिमान झाली. महिलांच्या अधिकाराचा मूलभूत मानव अधिकारामध्ये समावेश करण्यात आला. महिला सबलीकरणाची जाणीव वैश्विक बनविण्यात संयुक्त राष्ट्रसंघटनेचे योगदान महत्त्वाचे आहे.भारतामध्ये स्वातंत्र्योत्तर काळात महिला सबलीकरणाचे प्रयत्न होत आहेत. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात याविषयी सातत्याने उपाययोजना केल्या जात आहे. त्यातून सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक व राजकीय क्षेत्रातील महिलांचे सबलीकरण होत आहे.

संज्ञा - सबलीकरण, स्त्रीमुक्ती, चळवळ, दर्जा व प्रतिष्ठा

उद्देश-

१) महिला सबलीकरणाचा संकल्पना, प्रक्रिया आणि चळवळीचा अभ्यास करणे.

२) महिला सबलीकरणाच्या प्रक्रियेतून महिलांच्या विकासाचा अभ्यास करणे.

महिला सबलीकरणाचा अर्थ

महिला सबलीकरण म्हणजे स्त्रियांचे अध्यात्मिक, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक सामर्थ्य वाढवणे आणि त्यांच्यामध्ये स्वतःच्या क्षमता विषयी आत्मविश्वास विकसित करणे होय. महिला सबलीकरणाचा एक संकल्पना, प्रक्रिया आणि चळवळ म्हणून उल्लेख होतो. स्त्री अधिकाराचा पुरस्कार करणारी ती एक संकल्पना आहे. स्त्रियांना पुरूषांच्या बरोबरीने विकासाच्या आणि प्रगतीच्या समान संधी उपलब्ध करून देणारी ही प्रक्रिया आहे. लिंगभेदावर आधारीत विषम समाजरचना नष्ट करून स्त्री-पुरूष समानतेवर आधारीत नवी व्यवस्था निर्माण करणारी आंतरराष्ट्रीय चळवळ आहे. महिला सबलीकरणाची प्रक्रिया ही महिलांच्या विकासाशी संबंधित असणारी प्रक्रिया आहे. अबला महिलांना सबला करून त्यांना पुरूषांच्या बरोबरीने सर्वच क्षेत्रांमध्ये समान संधी उपलब्ध करून देणे हे महिला सबलीकरणाचे उद्दिष्ट आहे.

भारतातील महिला सबलीकरण

भारतात स्त्रीमुक्ती चळवळीची सुरूवात राजा राममोहन रॉय यांच्या कार्यापासून झाली. त्यांनी स्त्री-पुरूष समता, स्त्री-शिक्षण, स्त्रीयांचे हक्क यावर भर देऊन सतीप्रथेला विरोध केला व त्यांच्या प्रयत्नामुळेच ब्रिटिश सरकारने इ.स. १८२९ मध्ये सतीप्रथा बंदी कायदा केला होता. राजा राममोहन रॉय यांनी बालविवाह पद्धतीस विरोध केला होता आणि विधवा विवाहाचे समर्थन केले होते. तसेच त्यांनी बहुपत्नीत्व पद्धतीला विरोध करून स्त्रीयांचा कौटुंबिक व सामाजिक दर्जा उंचावण्यासाठी प्रयत्न केले. याच काळात १८११ मध्ये एडवर्ड मुर यांनी "हिंदू इन फार्ट साइड रे", १८१५ मध्ये जॉन फास्मेकने 'अकाउंट ऑफ द अॅबॉलिशन ऑफ फिमेल इनफॅन्टिसाइड इन गुजरात' आणि १८२९ मध्ये जेम्स टॉडने 'अॅनल्स अँड अॅन्टिक्विटीज ऑफ राजस्थान' ही पुस्तके लिहीली आणि यामध्ये त्यांनी भारतातील लहान मुलींची हत्या व महिलांची स्थिती याविषयी गांभीर्याने विचार मांडले होते. त्यामुळे या प्रश्नाकडे ब्रिटिश शासनाचे लक्ष वेधले गेले. तसेच वाराणसीचा रेसिडेंट, डंकन, कॉर्नवॉलिस, शोअर, पुर हून जॉन स्ट्रेची यांच्या प्रयत्नामुळे ५ एप्रिल १८७८ रोजी एक विधेयक मंजूर करण्यात आले. यामुळे येथील महिला चळवळीला एक दिशा मिळाली.

महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण

महाराष्ट्र राज्य हे देशातील पुरोगामी राज्य म्हणून ओळखले जाते. या राज्यामध्ये स्त्रियांना समान दर्जा प्राप्त व्हावा आणि त्यांच्या प्रतिष्ठेचे संरक्षण व्हावे यासाठी स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळात प्रयत्न झाल्याचे दिसून येते. याविषयीचा थोडक्यात आढावा पुढीलप्रमाणे घेतला आहे.

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण

महाराष्ट्रात स्त्रीयांच्या सामाजिक स्थितीत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी महात्मा जोतीराव फुले आणि त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई फुले यांनी इ.स.१८४८ मध्ये पुणे येथे मुलींची शाळा सुरू केली. अस्पृश्य मुला-मुलींसाठी शाळा सुरू केल्या. विधवा विवाहास प्रोत्साहन व चालना दिली. परित्यक्ता स्त्रियांना आश्रय दिला आणि सर्वसामान्य स्त्रियांच्या जीवनात सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला. स्त्रियांच्या दु[illegible]

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli
Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 22, Vol. 5 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319-8648
February 2020 | Impact Factor : 7.139

जोतीबा फुले भारतातील स्त्री-मुक्ती चळवळीचे संस्थापक होते असे मानले जाते. जुनी पितृसत्ताक कुटुंबसंस्था नष्ट करून ... कुटुंबसंस्था ... करण्याचे प्रयत्न जोतीबा फुले यांनी अनेक वर्षापूर्वी केले होते. महात्मा जोतीराव फुले यांच्यानंतर ... राजर्षी शाहू महाराजानी महिला व मुलींच्या विकासासाठी आणि एकूणच सामाजिक परिवर्तनावर भर दिला. त्यासाठी प्रत्यक्ष कृतीची ... सुरूवात स्वत: पासून केली. वर्षानुवर्षे चालत आलेली आणि धर्ममान्य बनलेली बालविवाह प्रथा बंद केली. यासाठी ... विवाहासंबंधीचा कायदा केला. या कायद्याने मुलीचे लग्नाचे वय १४ वर्ष व मुलाचे वय १८ वर्ष असे केले.[५] समाजातील ... आणण्यासाठी आंतरजातीय विवाहाला मान्यता देणारा कायदा केला. आंतरजातीय विवाहाला कायद्याने मान्यता दिली नाही तर ... कृतीत आणण्यासाठी स्वत: पुढाकार घेतला. १९१७ मध्ये विधवा विवाहास प्रोत्साहन देणारा कायदा केला. ११ जुलै १९१९ ला कायदा केला. ख्रिश्चन, पारसी समाज सोडून अन्य सर्व जाती जमातींना हा कायदा लागू केला.[६] अनौरस संतती व जोगतिनी याविषयी ... १९२० रोजी कायदा केला.[७] तत्कालीन समाजव्यवस्थेने वेगवेगळ्या कारणांनी काढून घेतलेली महिलांची प्रतिष्ठा परत देण्याचा ... पुरोगामी प्रयत्न होता.राजर्षी शाहु महाराजांनी समाजाचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी स्त्रीला सबला बनविण्याचा प्रयत्न केला ... शिक्षण, विवाह, आरोग्य, पुर्नविवाह, घटस्फोट घेण्याचे स्वातंत्र्य, अश्लिल व अनिष्ठ प्रथापासून सुटका, स्त्री स्वावलंबन इत्यादी ... जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले आहे.

न्यायमुर्ती रानडे यांनी आपली पत्नी रमाबाई रानडे यांना लग्न झाल्यानंतर शिकवायला सुरूवात केली. रमाबाई रानडे यांनी ... मुलीच्या शिक्षणासाठी शाळा व इतर अनेक उपक्रम सुरू केलेत. गोपाळराव जोशी यांनी पोस्टात नोकरी करीत असतानाच ... आनंदीबाई यांना शिक्षणासाठी सर्व प्रकारचे सहकार्य केले. त्यांनी अमेरिकेत वैद्यकिय शिक्षण पूर्ण केले. या महाराष्ट्रातील पहिल्या ... आहेत. गोपाळ गणेश आगरकर यांनी महिलांच्या सबलीकरणासाठी कुटुंब नियोजन, विवाह वय, शिक्षण यासंबंधी पुरोगामी व प्रगत ... मांडले व पुरस्कार केला.[८]

१८९६ मध्ये महर्षी अण्णा केशव कर्वे यांनी पुणे येथे 'अनाथ बालिकाश्रम' या संस्थेची स्थापना केली. आज या संस्थेच्या ... वाई, रत्नागिरी या परिसरात शैक्षणिक शाखा आहेत आणि त्यात हजारो विद्यार्थिनी शिक्षण घेत आहेत. महर्षी कर्वे नेहमी म्हणत ... शिक्षणाच्या कार्याची लांबी, रूंदी, खोली वाढविण्याच्या मदत कार्यासाठी मी आपले जीवन अर्पण करीन, अशी आपल्या मनाची ... पाहिजे. या कार्यासाठी पुन्हा जन्म घेऊन यावे अशी माझी इच्छा आहे."[९]

१९१५ मध्ये जपानमधील स्त्रियांच्या विद्यापीठाची माहिती देणाऱ्या एका पुस्तिकेच्या प्रेरणेने त्यांनी १९१६ मध्ये मुंबई ... विद्यापीठाची स्थापना केली. श्रीयूत ठाकरसी यांच्या देणगीतून विद्यापीठ उभे राहिल्याने या विद्यापीठास 'श्रीमती नाथीबाई दामोधर ठाकरसी विद्यापीठ' असे नाव देण्यात आले. केवळ स्त्रियांसाठी असणारे हे पहिले विद्यापीठ आहे.[१०] हे विद्यापीठ प्रामुख्याने स्त्रियांकडून चालव... व येथे स्त्रियांच्या सोयीसाठी मातृभाषेतून शिक्षण देण्याची व्यवस्था होती. गृहशास्त्र, वनस्पती शास्त्र, आरोग्यशास्त्र यासारखे ... विद्यापीठामध्ये सक्तीचे होते.

पंडीता रमाबाई ह्या स्त्री उद्धाराचे कार्य करीत होत्या. त्यांनी १८८२ मध्ये आर्य महिला मंडळाची स्थापना करून संपूर्ण ... स्त्रीयांची अंधश्रद्धेतून होणाऱ्या अन्यायातून सुटका करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले. यासाठी संपूर्ण महाराष्ट्रभर दौरे काढून सोलापूर, ... नगर, ठाणे इत्यादी ठिकाणी आर्य महिला समाजाच्या शाखाची स्थापना केली. स्त्री उद्धाराचे कार्य करत असतानांच त्यांनी धर्मां... आणि १८८३ मध्ये ख्रिश्चन धर्माचा स्वीकार केला. ११ मार्च १८८९ मध्ये त्यांनी शारदासदनची स्थापना केली. विधवासाठी सुरू ... शाळेतील विद्यार्थीनी आनंदीबाई जोशी ही पुढे बाया कर्वे म्हणजे महर्षी कर्वे यांच्या पत्नी बनल्या. शारदासदनचा भर महिलांना ... गणित, इतिहास, भूगोल, विणकाम, भरतकाम देऊन स्वावलंबी बनवणे यावर होता. स्त्रियांनी घराच्या बाहेर पडून धीटपणे पु... वावरण्याची सवय लावणे, बाहेरच्या जगाचा परिचय घडवून देणे, त्यांच्यात आत्मविश्वास व व्यापक दृष्टी निर्माण करणे असे ... केले. याच दरम्यान पुणे येथे प्लेगची साथ सुरू झाल्याने बाहेरून रूग्णांना पुण्यात आणण्यास सरकारने बंदी घातल्याने रमाबाईंनी पु... मैल दूर अंतरावर केडगाव येथे परप्रांतीय स्त्रियांना नेले. केडगावच्या १०० एकराच्या माळरानावर त्यांनी मुक्तीसदन ची स्थापना केली ... शारदासदन केडगाव येथे आणले.[११] या आश्रमात रमाबाई यांनी पुरूषाशिवाय आपण सन्मानाने जगू शकतो असा आत्मविश्वास ... निर्माण केला. पुढे कृपासदन, प्रितीसदन, बार्तमी सदन व सदानंद सदनची स्थापना करून समाजातील दीनदुबळ्या स्त्रीयांच्या उ... केले. त्यांचे हे कार्य तत्कालीन समाजाच्या पार्श्वभूमीवर महत्वाचे आहे. स्त्री उद्धाराचे प्रयत्न भारतात स्वातंत्र्यपुर्वकाळात सातत... आहेत. महात्मा फुले यांची स्वप्ने शाहु महाराजांनी आपल्या संस्थांनात साकारली. शाहु महाराजांना संस्थानाबाहेर जे करणे सहज ... पुर्ण करण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी 'हिंदू कोड बिल' संसदेत मांडून महिलांच्या हक्काविषयी प्रयत्न केले. हिंदू कोड ... देशातील समस्त महिलांचेच नव्हे तर फुले आणि शाहू महाराजाचे स्वप्न होते. भारतीय संविधानातील स्वातंत्र्य आणि समता या ... भारतातील जाती व्यवस्थाअंत आणि स्त्री पुरूष समानतेशिवाय अर्थ नव्हता. यामुळे 'हिंदू कोड' मध्ये सुधारणा होणे आवश्यक होते. ... सामाजिक मानसिकतेमुळे 'हिंदू कोड बील' संमत होऊ शकले नाही.[१२] मात्र पुढे हळूहळू हिंदू कोड बिलातील सर्व तरतुदी स्वतंत्र ... स्विकारण्यात आल्या आहेत.

स्वातंत्र्योत्तर काळातील महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण

स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्री-जीवनात मोठया प्रमाणात स्थित्यंतर घडून आली. गांधी युगात स्त्रियांनी राष्ट्रीय आं... घेतला.त्यातून त्यांच्या कार्याच्या दिशा विस्तारल्या गेल्या. या काळात सामाजिक सुधारणेबरोबरच स्त्री जागृतीला सुरूवात ...

PRINCIPAL
Shivaji College

Special Issue 22, Vol. 5 February 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

[illegible] व [illegible] राजकीय पक्षांमधून व त्यासंबंधीत कृतींतून सहभाग घेतला. [illegible] त्यांनी समाजाच्या [illegible] व अन्य माध्यमातून प्रसार केला. स्त्रियांचा [illegible] सहभाग [illegible] अधिकारांच्या [illegible] स्त्रियांचा सहभाग वाढला. स्त्रियांच्या जीवनात राजकीय [illegible] आधुनिक काळात विशेषतः स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्रीला आपल्या हक्कांची जाणीव होत गेल्याने त्या समस्या सोडविण्यासाठी त्यांचेही प्रयत्न होत गेले. त्यांच्या संघटना उभारल्या गेल्या त्यामधून त्यांच्या चळवळी वाढीस लागल्या. सामाजिक जीवनात मोठे परिवर्तन घडून येण्यास सुरुवात झाली.

राज्य महिला आयोग

महाराष्ट्र राज्यामध्ये स्त्रियांचा समाजातील दर्जा व प्रतिष्ठा सुधारणे, स्त्रियांची अप्रतिष्ठा करणाऱ्या प्रथांच्या बाबतीत अन्वेषण करून त्याबाबत योग्य उपाययोजना करणे, महिलांवर परिणाम करणाऱ्या कायद्यांचे परिणामकारकतेच्या सनियंत्रण व अंमलबजावणी करणे, महिला कल्याणासाठी शासनास सल्ला देण्यासाठी महिला आयोग स्थापन करण्यात आला आहे. या महिला आयोगामध्ये एक अध्यक्ष, सहा अशासकीय सदस्य, एक सदस्य सचिव, एक पदसिद्ध सदस्य म्हणून पोलीस महासंचालक प्रतिनिधी असतात.[13] या आयोगातील पदाधिकारी व सदस्यपदी शक्यतो महिलांची नियुक्ती केली जाते. राज्य महिला आयोगाचा दर्जा हा एक स्वायत्तशासित संस्था असा आहे. या महिला आयोगास दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार आहेत. महिलांची सामाजिक प्रगती आणि सक्षमीकरणासाठी महिला आयोगाचा दर्जा स्वतंत्र ठेवण्यात आला आहे. महिलांच्या संवैधानिक अधिकाराचे रक्षण करणे आणि त्या संदर्भात आलेल्या तक्रारींची नोंद घेऊन न्यायालयीन प्रक्रियेचा अवलंब करत राज्य महिला आयोग चौकशी, तपासणी, फेरतपासणी, साक्षी पुराव्याचा पडताळा करून महिलांना न्याय मिळवून देत आहे.

महिला धोरण

महाराष्ट्र शासनाने महिलांच्या प्रश्नाचे स्वरूप लक्षात घेऊन त्यांची सोडवणूक करण्यासाठी जून १९९४ मध्ये राज्याचे पहिले महिला धोरण जाहीर केले. २००१ मध्ये दुसरे महिला धोरण जाहीर केले. २०१४ मध्ये तिसरे महिला धोरण जाहीर केले.[14] या महिला धोरणात पुरुषाच्या बरोबरीने मुलींनाही हक्क देण्याचा विचार केला आहे. समाजात स्त्री ही विविध अत्याचाराला बळी पडते. लैंगिक अत्याचार व कौटुंबिक हिंसाचार, बेकारी, महागाई, कुपोषण अशा अनेक संकटाला तिला सामोरे जावे लागते. त्यामुळे स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचार रोखणे, संरक्षण देणे, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रातील विषमता नष्ट करून समानता प्रस्थापित करणे, स्त्रियांच्या बौद्धिक व व्यक्तिगत क्षमतांचा विकास करून एक उत्पादक घटक म्हणून स्थान मिळवून देणे, गाव विकासात महिलांचा सहभाग वाढवणे, महिलांची आर्थिक उन्नती साधणे व तिच्या क्षमता संवर्धित करणे ही महिला धोरणाची प्रमुख उद्दिष्टे आहेत. या उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी धोरणांतर्गत काही ठोस तरतुदी व कायदे करण्यात आले आहेत. मुख्यतः स्वयंसहायता गटाची निर्मिती, ग्रामसभा सक्रिय करण्यासाठी ग्रामसभेपूर्वी महिला ग्रामसभा घेण्याचे आदेश देण्यात आले. तसेच शासकीय अधिकारी, लोकप्रतिनिधी आणि स्वयंसेवी संस्थेच्या कार्यकर्त्यांमध्ये महिला प्रश्नांविषयी जाणीव जागृती करण्यासाठी विशेष प्रशिक्षणाची तरतूद करण्यात आली. परिणामी आज ग्रामीण भागात त्याचे सकारात्मक परिणाम दिसून येत आहेत.

महाराष्ट्रातील शैक्षणिक व नोकरीतील आरक्षण

महाराष्ट्र महिलांचे सक्षमीकरण करण्यासाठी १९९४ मध्ये पहिले महिला धोरण तत्कालीन मुख्यमंत्री श्री शरद पवार यांनी जाहीर केले. या धोरणाची अंमलबजावणी आजही शासकीय स्तरावर होत आहे. मुलींना मोफत शालेय शिक्षणाबरोबरच राज्यातील सर्व व्यावसायिक अभ्यासक्रमांसाठी ३० टक्के आरक्षण दिले आहे. यामुळे वैद्यकीय, अभियांत्रिकी, माहिती तंत्रज्ञान, संगणकशास्त्र या क्षेत्रात त्यांचा सहभाग वाढला आहे. शासकीय सेवेत महिलांसाठी ३३ टक्के जागा राखीव ठेवण्यात आल्या आहेत. अशा अनेक उपाययोजनांच्या परिणामस्वरूप राज्यातील महिला शक्तीला बळ देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

महिला सबलीकरणासाठीचे कायदे व योजना

महिलांच्या शारीरिक, बौद्धिक व भावनात्मक गुणाची वृद्धी व्हावी, समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात विशेषतः आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व सांस्कृतिक क्षेत्रात समान तत्व आणण्यासाठी शासन स्तरावर जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले जात आहेत. त्यासाठी विविध योजनांची अंमलबजावणी केंद्र शासन व राज्य शासनाकडून केली जाते. केंद्र शासनाने महिलांच्या सबलीकरणासाठी अल्पमुदती निवास गृह, नोकरी करणाऱ्या महिलांसाठी वसतीगृह, कौटुंबिक समुपदेशन केंद्र, प्रशिक्षण व रोजगार कार्यक्रम, राष्ट्रीय महिला कोष, स्वावलंबन योजना, महिला व बालकांच्या व्यापारास प्रतिबंध, स्वयंसिद्धा, स्वाधार, बालिका समृद्धी योजना, जेंडर बजेटिंग, कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५ अशा अनेक योजना व कायदे केले आहेत.

महाराष्ट्र शासनाने महिलांच्या सामाजिक व आर्थिक विकासाला गती देण्यासाठी केंद्र शासनाच्या धर्तीवर महिला व बालकल्याण विभागाची निर्मिती केली. १९९९ मध्ये या विभागाचे नाव महिला व बालविकास विभाग असे करण्यात आले. समाजाचा एक महत्वाचा घटक असलेल्या महिलांच्या आर्थिक विकासाबरोबर सामाजिक विकास घडवून आणणे, हक्क व जबाबदारी यांची जाणीव करून देणे, त्यांना नियोजन व निर्णयप्रक्रियेत सहभागी करून घेणे, भारताच्या लोकतंत्र पद्धतीत त्यांना भागीदारी देणे म्हणजे खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण होय. त्यादृष्टीने महाराष्ट्रात पुढील कायदे व योजना राबविल्या जातात. महिला संरक्षणगृहे, निराधार महिलांसाठी स्वयंसेवा संस्थामार्फत आधारगृहे, माहेर योजना, अन्नपूर्णा योजना, व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी मुलींना विद्यावेतन, हुंडानिर्मुलन समीती, जिजामाता महिला आधार वीमा योजना, स्वयंसिद्धा, महिला आर्थिक विकास महामंडळ, शालेय शिक्षण विभागाच्या योजना, उच्च व तंत्र शिक्षण विभागाच्या योजना, आरोग्य विभागाच्या योजना, सावित्रीबाई कल्याण योजना, मातृत्व अनुदान योजना, राष्ट्रीय पुनरूत्पादन व बालआरोग्य कार्यक्रम, सामाजिक न्याय, सांस्कृतिक व क्रिडा विभागाच्या योजना राबविल्या जातात.[15]

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Scanned with OKEN Scanner

स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील प्रतिनिधीत्व

७३ व ७४ वी घटनादुरुस्तीने स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांसाठी ३३ टक्के राखीव जागा [illegible] शासनाच्या सुधारित [illegible] नियमाने हे प्रमाण ५० टक्के झाले आहे.[15] यामुळे महाराष्ट्रातील स्थानिक स्वराज्य [illegible] [illegible] पुरुषप्रधान समाज या संकल्पनेला धक्का बसला आहे. स्त्री-पुरुष समानतेच्या दृष्टीने हा निर्णय [illegible]

महिला [illegible] चळवळ

महिला सबलीकरणासाठी विविध योजना व धोरणाच्या माध्यमातून महिलांना आर्थिक, सामाजिक व राजकीयदृष्ट्या [illegible] प्रयत्न होत आहे. महिला सक्षमीकरणाचे अनेक मार्ग व टप्पे आहेत. शासनाने या दृष्टिने अनेक निर्णय घेऊन त्याची [illegible] त्याचे दृश्य परिणाम दिसून येत आहेत. मुलींच्या शैक्षणिक विकासाला प्रोत्साहन देणाऱ्या अनेक योजना राज्यात [illegible] शैक्षणिक दर वाढत असून गुणवत्तेच्या क्षेत्रातही मुली अग्रेसर आहेत. आर्थिक क्षेत्रात महिला बचत गट चळवळ हा [illegible] प्रभावी मार्ग ठरला आहे. या माध्यमातून राज्यात स्त्रियांची एक नवी शक्ती निर्माण झाली आहे. या [illegible] व्यवसाय प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम हाती घेतला आहे. महिला बचतगटाना अत्यल्प दराने कर्जपुरवठा करण्यात येत आहे.

निष्कर्ष

१) महिला सबलीकरणाची प्रक्रिया ही विसाव्या शतकात गतिमान बनली असली तरी या प्रक्रियेची सुरूवात काही [illegible]
२) भारतात स्त्रीमुक्ती चळवळीची सुरूवात राजा राममोहन रॉय यांच्या कार्यापासून झाली.
३) महाराष्ट्रात स्त्रीयांच्या सामाजिक स्थितीत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी महात्मा जोतीराव फुले आणि त्यांच्या [illegible] यांनी इ.स.१८४८ मध्ये पुणे येथे मुलींची शाळा सुरू केली.
४) महिला कल्याणासाठी शासनास सल्ला देण्यासाठी महिला आयोग स्थापन करण्यात आला आहे.
५) महिला सबलीकरणासाठी विविध योजना व धोरणाच्या माध्यमातून महिलांना आर्थिक, सामाजिक व राजकीयदृष्ट्या [illegible] प्रयत्न होत आहे.
६) स्थानिक स्वराज्य संस्थामधील प्रतिनिधीत्व महिला सबलीकरणासाठी महत्वाचे ठरले आहे.
७) आर्थिक क्षेत्रात महिला बचत गट चळवळ हा महिला सक्षमीकरणाचा एक प्रभावी मार्ग ठरला आहे.

सारांश

महिला सबलीकरणासाठी विविध योजना व धोरणाच्या माध्यमातून महिलांना आर्थिक, सामाजिक व राजकीयदृष्ट्या सक्षम करण्याचा [illegible] होत आहे. महिला सक्षमीकरणाचे अनेक मार्ग व टप्पे आहेत. शासनाने या दृष्टिने अनेक निर्णय घेऊन त्याची अंमलबजावणी केली [illegible] दृश्य परिणाम दिसून येत आहेत. मुलींच्या शैक्षणिक विकासाला प्रोत्साहन देणाऱ्या अनेक योजना राज्यात सुरू आहेत. यामुळे महिलांचा [illegible] दर वाढत असून गुणवत्तेच्या क्षेत्रातही मुली अग्रेसर आहेत. आर्थिक क्षेत्रात महिला बचत गट चळवळ हा महिला सक्षमीकरणाचा एक [illegible] ठरला आहे. या माध्यमातून राज्यात स्त्रियांची एक नवी शक्ती निर्माण झाली आहे.स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये ५० टक्के महिलांना [illegible] दिल्याने राज्याच्या निर्णयप्रक्रियेत आणि विकास प्रक्रियेत महिलांचा सहभाग वाढला आहे. शासनाचा हा निर्णय महिला सबलीकरणाच्या [illegible] महत्वपुर्ण ठरला आहे.

संदर्भसुची

१. देवळाणकर, शैलेंद्र.,(२०१०), समकालीन जागतिक राजकारण, औरंगाबाद, विद्या बुक पब्लिशर्स, सुधारित दूसरी आवृत्ती, ३[illegible]
२. खडसे,प्रा.सुनिता.,खडसे,प्रा.संतोष, ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातील स्त्रिया,पुणे,शुभम पब्लिकेशन,४३
३. देवळाणकर,शैलेंद्र., (२०१०), समकालीन जागतिक राजकारण, औरंगाबाद, विद्या बुक पब्लिशर्स, सुधारित दूसरी आवृत्ती, ३[illegible]
४. कीर, धनंजय., (१९९५), महात्मा फुले समग्र वाङ्मय, महाराष्ट शासन, मुंबई,५१९
५. कांबळे,उत्तम.,(२००३),राजर्षी शाहू महाराज आणि महिला मुक्ती, पुणे, सुगावा प्रकाशन, ३०,
६. पवार डॉ.जयसिंगराव, भाऊसाहेब., (संपादक),(२००७) राजर्षी शाहू महाराज स्मारक ग्रंथ, कोल्हापूर, महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी [illegible] आवृत्ती, १०२४
७. पवार डॉ.जयसिंगराव. भाऊसाहेब., (संपादक),(२००७) राजर्षी शाहू महाराज स्मारक ग्रंथ, कोल्हापूर, महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी [illegible] आवृत्ती, १०२४
८. आपटे, ज.श., (२००१) महाराष्ट्रातील स्त्री विकासाची वाटचाल, योजना, ५३
९ प्रा.सुनिता.,खडसे प्रा.संतोष, ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातील स्त्रिया, पुणे, शुभम पब्लिकेशन,४३
१० अहलूवालिया,हरजित.,(२००१)आर्थिक स्वातंत्र्याकडे वाटचाल,योजना,वर्ष २९, १२
११ खैरमोडे,चांगदेव.भगवानराव.,(२०१२)डॉ.आंबेडकर आणि हिंदू कोड बिल, पुणे, सुगावा प्रकाशन,११
१२ भारताचे संविधान, भारत सरकार विधी व न्याय कंपनी कार्य मंत्रालय, महाराष्ट्र राज्य भाषा संचालनालयाद्वारे अनुवादित आणि [illegible] शासनमुद्रण, लेखनसामुग्री महाराष्ट्र राज्य, सहावी आवृत्ती (पुर्नमुद्रण) २००७, ६

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli